

”EN PROCESS SOM KAN FÖRÄNDRA DIG”

Om Arne Næss tolkning av Spinozas känslofilosofi

Where there is joy there is creation.

Where there is no joy there is no creation: know the nature of joy.

Upanishads (c. B.C. 800)

1. INLEDNING

Arne Næss föddes den 27 januari 1912 i Bergen och efter ett långt och framgångsrikt liv avled han stilla som 1900-talets kändaste norske filosof. Han var en av de viktigaste offentliga personerna i Norge och under hans sista år blev han känd över hela världen som en pionjär inom den ekologiska rörelsen.

De flesta förknippar Arne Næss med djupekologi och hans ”ekosofi T” som har fått sitt namn efter Tvergastein, Næss stuga i de norska bergen. Enligt honom beror den djupekologiska rörelsens alla framgångar på ett aktivt deltagande och engagemang från dess aktivister som måste vara beredda att avsätta sin tid och energi för att nå ett viktigt mål. Men det är svårt att inte ge upp och inte gå med dem som bara klagat passivt över världens pågående förstörelse. Spinozas teori om känslor, i synnerhet hans glädjefilosofi kan uppmuntra aktivismen och skapa glädje åt den, trodde Næss.

Hans tolkning av Spinozas känslofilosofi gick dock utöver det. Han betraktade glädjen som en grund för varje lyckligt och värdefullt liv och därmed utgjorde glädjen en hörnsten, inte bara i Næss djupekologiska tänkande, utan också i hans livsfilosofi.

I Næss framgångsrika bok *Livsfilosofi* är en stor del av innehållet hämtat från Spinoza. Han hade flera återkommande förklaringar till hur vi upplever våra känslor i olika sammanhang med utgångspunkt i Spinozas teorier. Speciellt varmt om hjärtat på Næss låg Spinozas glädjefilosofi, i vilken glädjen utgör en process som kan förändra dig som människa. Enligt Næss tolkning av Spinoza kan man uppnå en särskild frihetskänsla inom sig genom glädje. Många av Næss känslorelaterade

frågeställningar som till exempel att fråga sig själv ständigt om man är glad för just det här livet, kommer från Spinozas glädjefilosofi. Om du känner dig bra och är på rätt väg i livet, så infinner sig en känsla av frihet och välbehag inom dig.

2. EN SPLITTRAD VARELSE

Om Arne Næss livsfilosofi vore rent dogmatisk och enhetlig, då vore det väsentligt enklare att sammanfatta det som är viktigast. I stället betonar Næss livets föränderlighet och dynamik; framtiden är helt öppen och bjuder på alla möjligheter. Med sina ord försöker han väcka olika frågeställningar till liv, uppmuntra till reflektion över livets konst, Naturen, sig själv. Hans syn på världen med den grundläggande nyfikenheten och glädjen skiljer sig från den som man oftast ser hos andra människor med en så imponerande karriär bakom sig.

Arne Næss människa är en mycket splittrad varelse som varje dag letar efter ett rätt sätt att leva i dagens samhälle. För honom är människans kännetecken framför allt hennes förmåga att visa känslor och använda känslopråket. Vikten av känslor i Næss liv belyses bäst av Spinozas ord: "I ett tillstånd som inte är präglad av känslor, gör man inga som helst framsteg i något som är väsentligt för människan"¹ som Næss citerar i sin bok *Livsfilosofi*.

Som sagt, så tycks Spinoza ha präglat Næss syn på en rad ämnen, bland annat hans syn på människan. Förnuftet, som hos Spinoza kallas för *ratio*, utgör en högt värderad funktion av varje människas existens. Förnuftsmässiga, vetenskapligt bevisade beslut är det som ett gott samhälle bör vara baserat på. "Följ ditt förnuft (*ratio*), låt alltså känslorna råda ... följ dina känslor, låt alltså förnuftet (*ratio*) råda",² skrev Næss. I de orden ligger hans tolkning av förhållandet mellan känslor och förnuft närmare. Här säger Næss mycket om sin syn på känslor och hur de hör ihop med förnuftet samt att människan inte bara hyser känslor, utan att människan är känslor. "Jag är inte intresserad av att dölja beroendet av min tolkning av *Etiken* på min allmänna filosofi",³ skrev han.

1. Næss, *Livsfilosofi* 1999, s. 19.

2. Ibid., s. 25.

3. Næss, "Spinoza and the Deep Ecology Movement", i Glasser och Drengson 2005, vol. 10, s. 396 [min övers.].

2.1 Om känslor och förnuft

Länge betraktades förnuftet (*ratio*) och känslan (*affectio*) i västvärldens idéhistoria som två motsatser som utesluter varandra. Känslorna sågs för många som mörka, irrationella drifter som stod i vägen för ett förnuftigt liv. Exempelvis förknippade den grekiska filosofen Platon känslorna med kroppen och förnuftet med själen. Han undrade om själen är människans sanna väsen och ansåg kroppen vara själens fängelse.

Næss reflektion kring sambandet förnuft-känsla, som inspirerades av det spinozistiska förhållningssättet, är att delarna inte kan existera oberoende av varandra. Tack vare Spinozas holistiska synsätt som omfattar både tro på det rationella förnuftet och på känslans kraft, lyckades han skapa en vision för människan som en odelbar helhet och bryta mot den västerländska traditionen.

Spinozas filosofi kallas för rationell men ”rationaliteten” hade en annan innebörd på hans tid än idag. För att kunna komma åt vad han menade måste man först närma sig hans teori om känslor.

För Spinoza var känslorna (affekterna) det som skapar rörelse och som får människan att handla och förbättra sig. Utan en känsla finns det ingen förändring, ingen frihet, inget liv.⁴ Vägen till den totala friheten kräver en övergång från passiva och negativa till aktiva och positiva känslor. Spinoza hade en tämligen optimistisk syn på människans utvecklingspotential och trodde att alla har förmågan att göra framsteg.

Vi ser alltså att själen kan undergå stora förändringar och gå över till än större, än mindre fullkomlighet; och dessa tillstånd förklarar för oss glädjens och sorgens affekter. Med glädje kommer jag därför i det följande att förstå den affekt varigenom själen övergår till en större fullkomlighet och med sorg den affekt varigenom den övergår till en mindre fullkomlighet.⁵

Spinozas Gud är immanent i och identisk med naturen. Enligt den nederländske filosofen bör varje människa sträva efter att uppnå *amor Dei intellectualis* och komma till insikten att man utgör en del av världen. Och detta vinner man just tack vare glädje och undvikande av de negativa känslor som får människan att bete sig på ett oförnuftigt sätt.

Spinozas *affectio* bör inte betraktas som en isolerad subjektiv upplevelse. Känslorna skapas i relationerna mellan människan och hennes omgivning. ”Du upplever en glad ’värld’, och därför är något (ontologiskt sett) glad, inte bara något inom dig. Världen och du kan inte vara helt

4. Ernits 2014.

5. Spinoza 2001, III, teorem XI.

åtskilda från varandra.”⁶ På grund av känslornas dynamiska och aktiva natur tillhör de *natura naturans* som kan översättas som ”skapande natur”.⁷ Spinozas *natura naturans* är en ständig tillblivelseprocess, vilken står i kontrast med den dåtida bilden av en passiv, mekanisk natur som Descartes lämnade efter sig.

Inte heller förnuftet är frikopplat från den oändliga, föränderliga naturen, utan är immanent i *natura naturans*. Spinozas *ratio* ligger långt ifrån den dualistiska traditionen samt den moderna uppfattningen om det rent instrumentella och känslolösa förnuftet. Man kan inte koppla bort sig från den omgivning som man befinner sig i. Man affekteras av och affekterar sin omvärld hela tiden.

För Spinoza betydde ordet ”förnuft” den mänskliga naturens inre röst, förenligt med de positiva, aktiva känslorna. Själva begreppet har kanske mer att göra med nutidens intuition: förnuftet argumenterar inte för eller emot något, utan visar den riktiga vägen, som harmoniserar med människans natur och därmed med *natura naturans*. Förnuftet är nära kopplat till känsla, särskilt till *amor Dei*. Av detta kan härledas att ”att tänka rationellt” betyder att tänka i överensstämmelse med världens djupaste mål och syfte. Ju starkare de positiva känslorna påverkar vårt liv, desto större kommer tillväxten av frihet och makt att vara. Och just den processen, övergången från en mindre till en större fullkomlighet, är glädje.

3. TITILLATIO OCH HILARITAS

Som jag har redan noterat, utgör glädje en viktig ingrediens i Næss livsfilosofi. Enligt den spinozistiska traditionen är glädjen en process som gör att en människa förändrar sig. Människan upplever glädje i det moment när hon och världen inte kan skiljas åt. I detta unika ögonblick är man enligt Spinoza i stånd att uppleva en källa till glädje inom sig. ”Spinoza verkar tänka om *glädje* i princip som om en process, inte en känsla. Att vara full av glädje betyder att njuta av världen som det förefaller dig”,⁸ påstod Næss.

Spinoza ansåg att det finns två huvudsakliga typer av glädje: *titillatio* och *hilaritas*:

6. Næss 2002, s. 171 [min övers.].

7. I motsatt till ”skapad natur” (*natura naturata*).

8. Næss 2002, s. 171 [min övers.].

Jag kallar glädjeaffekten, när den hänför sig till själen och kroppen samtidigt, för lust (*titillatio*) eller munterhet (*hilaritas*). Man bör emellertid observera att lusten hänför sig till människan, när en del av henne är mer påverkad än de andra, men munterheten när alla är lika starkt påverkade.⁹

Hilaritas är den glädje som uppfyller människans hela kropp och själ och som det därför kan aldrig bli för mycket av. *Titillatio* är den typ av glädje som endast engagerar vissa delar av kroppen och vissa delar av själen. Om det blir för mycket av *titillatio* i människans kropp eller själ, så kan kapaciteten för andra typer av glädje blockeras och vägen till högre grader av glädje stoppas.¹⁰ Exempelvis kan det vara för mycket av *amor*, som enligt Næss tolkning av Spinoza är rent *titillatio*. Den enda typen av *amor* som det helt enkelt inte kan bli för mycket av är den kreativa kärleken till Gud, *amor Dei*.

Næss hävdade efter Spinoza att det är glädje som gör det möjligt att uppnå de högsta målen och värdena. Glädje är också internt relaterad till frihet, makt och förståelse; den kan inte definieras utan någon hänvisning till de andra fenomenen. Kort sagt är glädje ett fenomen som måste betraktas inom ett nätverk av olika relationer. ”Om du är i ett tillstånd av glädje ökar du i perfektion, och om du ökar i perfektion är du i ett tillstånd av glädje”,¹¹ upprepade Næss efter Spinoza. Det är viktigt att notera att för Spinoza betydde ”fullkomligheten (*perfection*)” lika mycket som ”att uppnå ett mål”.

När vi har nått ett mål är sinnet tillfredsställt och vi känner en tomhet som beror på att sinnet inte har hittat något nytt mål att söka sig till. Om man tillåter tomheten, så kommer snart en frihetskänsla att infinna sig. Om man kan stanna kvar i denna känsla av frihet kommer man att finna lyckan. Lyckan betyder här ett tillstånd som finns i människans inre och beror inte på vad man gör eller har. Enligt Næss kan en personlig utveckling och att ställa känslorelaterade frågor hjälpa till att finna denna inre ro och lycka.¹²

En viktig fråga som Næss ansåg att man bör ställa sig själv är: ”Är jag glad för just det här livet?” Han själv upprepade denna fråga efter Spinoza när han arbetade som professor, och fann att han kanske borde göra något annat, att det var dags för en förändring. Han trodde att han borde

9. Spinoza 2001, III, teorem XI.

10. Næss, *Livsfilosofi*, 1999, s. 204.

11. Næss 2002, s. 173 [min övers.].

12. Jonsson 2003, s. 7.

”leva i stället för att levas”.¹³ Jag själv kan hålla med om att det är viktigt att stanna upp och fundera på om du inte vill göra något annat i stället för att bara låta tiden rulla på. Men det är upp till var och en att ta detta steg.

4. ”BLOMMAN SJÄLV ÄR GLÄDJANDE”

Spinoza betraktade glädjen som en process som är en av grunderna till förändring hos människan. Men ”glad” är ett adjektiv som beskriver hur världen känns, inte en beskrivning av känslan. ”Vad som inträffar är ingen känsla men en förändring i upplevelsen av världen”,¹⁴ påstod Næss i sin tolkning av Spinozas glädjefilosofi.

Spinoza talade mycket om *potentia*, som betyder kraft, makt. Med utgångspunkt i sin filosofi av glädje och aktiva känslor, hävdade han att den människa som gör saker med glädje är ”mäktigare” och oftare lyckas uppnå sina mål än de som under liknande omständigheter agerar av hat, avund eller andra negativa känslor.

Många människor klagar över ökande tryck från sin omgivning. I Spinozas terminologi innebär ”att vara under tryck” en känsla av att vara maktlös i vissa relationer och situationer. Och naturligtvis innebär det också brist på frihet. I Næss tolkning är Spinozas *homo liber*, ”fria man”, en människa vars beslut är under egen kontroll och inte bestäms av påtryckningar utifrån. ”När vi är aktiva och fria (*liber*) på det här sättet, är vi fast determinerade i våra åtgärder av vår (innersta) natur. Vi gör något som är determinerat, helt determinerat, men fritt, eftersom determinerat av vår egen speciella, unika natur”,¹⁵ skrev han.

När han diskuterade relationen mellan glädjen och makten, menade Spinoza naturligtvis ”makten att” och inte ”makten över”. ”Makten att” är makten att uppnå sina mål medan att agera i enlighet med sin natur. ”Makten över” är den kraft som tvingar andra att ta beslut och agera efter någon annans påtryckning.

Känslan av glädje innebär inte bara en övergång från en mindre till en större fullkomlighet och makt, utan också en nödvändig, intern relation till den. På Spinozas tid fanns det inte någon tydlig distinktion mellan en känsla och ett föremål för känslan. Människor trodde då inte att det finns en känsla av glädje som kan isoleras från ett objekt för känslan.

13. Næss, *Livsfilosofi*, 1999, s. 208.

14. Næss 2002, s. 173 [min övers.].

15. Næss, ”Spinoza and the Deep Ecology Movement”, i Glasser och Drengson 2005, vol. 10, s. 409 [min övers.].

De tänker inte: "Här har vi en blomma med vissa egenskaper som diameter och höjd; och sedan har vi glädje av att titta på den." Nej, blomman själv *är* glädjande. Vi själva, blommorna som vi spontant uppskattar, och glädjen själv bildar tillsammans en oförstörbar helhet.¹⁶

Om man vill vara mer teknisk, påminner det om något som man kan kalla för *gestalt*. *Gestalt* betyder i nutidens filosofi den enhet som inte godtyckligt kan delas upp. Den utgör en odelbar helhet och man kan inte separera dess subjekt, objekt och medium.¹⁷ Följaktligen innebär detta att glädjen inte bara är en övergång från en mindre till en större fullkomlighet, utan att glädjen *finns* också i detta tillstånd.

5. SAMMA SLUTLIGA MÅL

I Næss tolkning har de människor som motiveras av positiva affekter och inte negativa, samma slutliga mål och alla deltar i världens sinne.¹⁸ Därför är de i stånd att gå samman i fredliga ekologiska samhällen. Ju starkare dessa aktiva, positiva känslor är, desto bättre. "Spinoza är en sällsynt fågel bland filosofer: han gör ett betydande framsteg på vägen av frihet genom att förlita sig på styrkan av positiva känslor",¹⁹ noterade Næss. Det betyder att även om förnuftet pekar ut vägen att gå, är det endast känslornas styrka som gör hela resan möjlig.

Den sociala situationen visade dock hur långt från utopin vi är: de flesta människor leds, enligt Spinoza, av passiva snarare än aktiva känslor. Spinoza blev alltmer pessimistisk, vilket ledde honom till allmän pessimism om framtiden. Det påverkade dock inte den viktigaste strukturen i *Etiken*, dess teorem och bevis. Men Næss trodde att det kunde påverka en del av Spinozas anteckningar.²⁰

Det kan noteras att Næss tolkning är mycket mer optimistisk. Gällande de psykologiska karaktärsdragen hos Næss som gör att han har så positiv inställning till livet påstår jag att han har en medfödd optimism och livsvilja i sig. Næss upplevelser i livet som kan ha bidragit till hans positiva livssyn tror jag är framför allt hans vistelser i stugorna i Norge, där han upplevde lugn och ro. En annan sida av Næss personlighet an-

16. Næss 2002, s. 175 [min övers.].

17. Perls 1969.

18. Spinoza 2001, V, teorem XXV.

19. Næss, "Spinoza and the Deep Ecology Movement", i Glasser och Drengson 2005, vol 10, s. 414 [min övers.].

20. Ibid., s. 418.

ser jag att han visar i sitt engagemang för miljön. Och det tycks skänka honom mest glädje.

Jag försvarar inte ensidighet och vilt osannolika tolkningar, men jag insisterar på det högsta värdet av att arbeta ut saker *under inspiration av externa*. Som filosofer, är det vår skyldighet att testa trevande svar på de frågor vi betraktar som brådskande och oundvikligt att besvara. Detta innebär i slutändan att skapa rekonstruktioner hellre än detaljerade tolkningar av de stora filosoferna,²¹

skrev Arne Næss. Och det gjorde han. Jag tror att Næss blev inspirerad av Spinoza i sitt tankesätt och sedan byggde upp sin egen mer optimistiska syn på livet, människor, deras känslor och förnuft. Mycket i hans livsfilosofi handlar om att man bör ställa känslorelaterade frågor till sig själv för att känna efter hur ens liv bör förändras och utvecklas vidare. Det handlar om människans vilja att ställa dessa frågor och att göra förändringar om det behövs. Gör man dessa förändringar, så kan man få uppleva en känsla av glädje och då föds det enligt Næss tolkning av Spinozas glädjefilosofi en känsla av den verkliga friheten.²²

LITTERATUR

- Ernits, H. 2014. "Spinoza och rationaliteten" (online), <http://heiti.blogspot.com/2009/03/spinoza-och-rationaliteten.html>.
- Glasser, H. och A. Drengson, red. 2005. *Selected Works of Arne Næss*, 10 vol. Dordrecht: Springer.
- Jonsson, S. 2003. "En studie i livsfilosofi: En jämförelse mellan Arne Næss och Viktor E. Frankls livsfilosofier". Gävle: Högskolan i Gävle.
- Næss, A. 1968. *Empirisk semantik*. Stockholm: Svenska bokförlaget.
- . 1973. *Vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1975. *Freedom, Emotion and Self-Subsistence: The Structure of a Central Part of Spinoza's Ethics*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1980. "Environmental Ethics and Spinoza's Ethics: Comments on Genevieve Lloyd's Article". *Inquiry* 23.
- . 1995. "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary". I *The Deep Ecology Movement*, red. A. Drengson, Y. Inoue. Berkeley: North Atlantic Books.
- . 1999. *Livsfilosofi: Ett personligt bidrag om känslor och förnuft*. Stockholm: Natur och Kultur.
- . 1999. *Det frie menneske: En innføring i Spinozas filosofi*. Oslo: Kagge forlag.

21. Ibid., s. 409 [min övers.].

22. Jonsson 2003, s. 10.

- . 2002. *Life's Philosophy: Reason and Feeling in a Deeper World*. Athens och London: The University of Georgia Press.
- . 2005. *Selected Works of Arne Næss*, vol. 10, *Deep Ecology of Wisdom*, red. H. Glasser och A. Drengson. Dordrecht: Springer.
- . 2005. "Spinoza and Attitudes Toward Nature". I *Selected Works of Arne Næss*, red. H. Glasser och A. Drengson, vol. 10, s. 381–94. Dordrecht: Springer.
- . 2005. "Spinoza and the Deep Ecology Movement. I *Selected Works of Arne Næss*, red. H. Glasser och A. Drengson, vol. 10, s. 395–420. Dordrecht: Springer.
- . 2005. "Values, Lifestyle, and Sustainability". I *Selected Works of Arne Næss*, red. H. Glasser och A. Drengson, vol. 10, s. 103–88. Dordrecht: Springer.
- Odensåker, S. 2013. "Arne Naess, 1998–2013" (online), <http://web.comhem.se/~u13115096/Ideologierna/Filosofier/naess.html>.
- Outhwaite, W. 1988. *Habermas: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Perls, F. 1969. *Gestalt Therapy Verbatim*, Lafayette, Calif.: Real People Press.
- Rothenberg, D. 1992. *Is It Painful to Think? Conversations with Arne Naess*. Minneapolis och London: University of Minnesota Press.
- Räftegård, J. 2010. "Eko-va? Logier, sofier och en -ism" (online), <http://kuniri.krokodil.se/tag/ekofilosofi>.
- Scruton, R. 2002. *Spinoza*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Spinoza, B. 2001. *Etiken framställd enligt geometrisk ordning*. Övers. Dagmar Lagerberg. Stockholm: Thales.
- . 2003. *Traktaty*. Kęty: Antyk.
- Stadler, F. 2010. "Arne Næss – Dogmas and Problems of Empiricism". I *The Vienna Circle in the Nordic Countries*, red. J. Manninen, F. Stadler. Vienna Circle Institute Yearbook. Dordrecht: Springer.
- Weis, M. 1992. "Living Beings Call Us to Reflective Living". *The Merton Seasonal* (Autumn), s. 4–9.